

EKONOMİK KRİZLER ve ENERJİ

SERDAR ÖMER KAYNAK

Maden Mühendisi, Maden Mühendisleri Odası

ÖZET

Sanayinin önemli bir girdisi olan enerjiyi en ucuza mal etmek, gelişme sürecindeki ülkelerin başlıca hedefleri arasındadır. Bu hedefe ancak doğru politikaların ve buna uygun stratejilerin oluşturulması ile varılabilir.

21'inci yüzyılda, ulusal kaynakların rasyonel kullanımını temel almayan bir enerji politikası ise, ülkelerin uluslararası arenadaki rekabet gücünü zayıflatmakta, son kertede ise dışarıya olan bağımlılığını artırmaktadır.

Ülkemiz yakın geçmişte petrol ve şimdilerde ise uluslararası sözleşmelerle bağtlandırılan doğalgaz gibi ithal enerji hammadde kaynaklarının cendresine sıkıştırılmış durumda.

Geçmişte petrol krizinin ülke ekonomisine verdiği tahribatlar nedeniyle yaşananlar, önümüzdeki süreçte doğalgaz anlaşmalarıyla beraber tetiklenebilecek olan ekonomik krizle çok daha üst boyutlarda yaşanacak olan gelişmelerin habercisi gibidir.

Bu yazıda vurgulanan; Türkiye ekonomisinin her zaman yaşayabileceği krizlerde, petrol ile doğalgaz arasındaki analoginin, uluslararası sözleşmeler çerçevesinde kurularak, yerli kaynaklarımızın ve özellikle linyit kömürünün önemini bir kez daha kamuoyuna duyurmaktır.

1. GİRİŞ

Ülkemizde yaşanmış olan son ekonomik krize damgasını vuran ana etmen nedir? Veya bir başka ifadeyle daha ileriki yıllarda karşılaşılabileceğimiz krizlerin temeli nereye dayanacaktır?

Yaşanan krizlerin ana nedeni sadece çok fazla malın üretilip, metaların alıcı bulamaması ve giderek “ticaret-sanayi”nin durması mı? Ülkedeki dış borcun ve bunun faiz yükünün ödenmesindeki çekilen güçlük mü? Uluslararası sıcak para hareketi-

nın oluşturduğu finansal gelişmeler mi? Yoksa sanayi için gerekli olan hammadde kaynağında dışarıya olan bağımlılık mı?vb.. Ekonomik krizlerin oluşumuyla ilgili değişik etmenleri farklı başlıklarla uzatmak olanaklıdır.

Şüphesiz ekonomik biçimlerin ve olguların tahlili ancak, soyutlama gücü kullanılarak yapılabilir. Böyle bir yöntemin sonucunda öze ilişkin ana öğeyi bulabilir, buradan kalkarak diğer etmenlerinde sarmalında bütünlüğü kavrayabilir, buna ilişkin modeller oluşturabiliriz. Ancak böyle bir model tarihsel süreçte her kriz olgusunu anlamada kalıcılık teşkil eder mi?Yoksa her tarihsel dönemde yaşanan krizleri anlamak ve çözüm yollarına ulaşmak için yeniden bu yönteme baş vurmak mı gerekli?

Türkiye'nin önümüzdeki dönem içerisinde uluslararası kapitalizme eklenme yolunda yeni sözleşmeler yeni uyum yasaları, devletin yeniden yapılandırılması v.s. gibi olgularla karşılaşması, muhtemel gelişmelerin başlıca unsurları olmaya devam edecektir. Bunun sonucu olarak her yeni olgu, süreci kendi doğrultusunda yönlendiren bir etmen olmaya devam edecektir..

“Kuşkusuz Türkiye, kalıcı ve yapısal olanla geçici ve konjonktürel olanın güç ayrıştığı bir ülkedir. Elbette, yarın karşımıza “yepyeni” denilebilecek gelişmeler çıkacaktır. Gene de son yılın içeriği o denli zengin ve çeşitlidir ki yakın gelecekteki gelişmelerin, bu zenginlik ve çeşitliliğin hakkını veren bir modelin çok dışına düşmesi pek mümkün görünmemektedir”[1] Bu tespit doğrultusunda kapitalizmin sermaye birikim modelleri açısından girdiği krizlerde eldeki mevcut enstrümanlardan çok farklı ve yeni şeyler geliştirebilmesi olası değildir.

Ancak her ülkenin kendi içsel dinamikleri son aşamada o ülkenin krizlerine yön verdiğini de eklemek gerekir.

Ülkemiz Cumhuriyet tarihi boyunca farklı aşamalardan geçmiştir. Her aşamanın kendi dönemine özgü konjonktürel gelişmeleri de mevcuttur. Bu konjonktürel gelişmelerin önemli etmenlerinden biri de enerjidir.

Bu tebliğde amacım ülkedeki gelişmeleri izleyerek bir ekonomik kriz çözümlemesi yapmak yapısal olanı araştırmak değil; yapısal olana ilişkin önemli etkilerden biri olan, ulusal enerji kaynaklarının kullanımını irdelemektir.

Şöyle bir iddia ileri sürülebilir: Enerji maliyetlerinin yükselmesi; ekonomik krizleri tetikleyen etmen mi, yoksa onu daha derinlere öteleyecek olan bir katalizör mü?

Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana, karşılaşılan ekonomik krizler, ülkemizdeki kapitalizmin tarihsel gelişimine bağlı olarak değişiklikler göstermektedir

Türkiye’deki Kapitalizmin tarihsel gelişimi ana hatlarıyla 3 evreye ayrılabilir.

1-Cumhuriyetin kurulduğu-Burjuva devriminin gerçekleştiği dönem (1923 ve sonrası)

2-İthal ikameci- KİT’lerin kurulması dönemi (1940 ve sonrası)

3-Neo- Liberal dönem (1980 ve sonrası)

Birinci dönem:

Bu dönemde sermaye birikim süreçlerinde devletin etkin bir rol oynadığı görülür. Sanayileşme hamleleriyle ulusal burjuvazinin oluşturulmasına büyük hız verilir.Döneme ait ülkeye ilişkin tespitlerde ”Türkiye’ nin 1931’den itibaren benimsediği devlet kapitalizmi modeli çerçevesinde uygulanan korumacılık ve ithal ikame politikalarıyla bir yandan elde edilen dış ticaret fazlaları sayesinde yeni dış borçlanmadan kaçınılmış diğer yandan sanayileşmede çok önemli bir yol alınmıştır.”[2] Sanayileşmenin gelişme hızı bu dönemde yıllık %10.2 gibi Türkiye Cumhuriyeti tarihinde bir daha ulaşamayacağı bir ortalamaya gelir.

Devletçi politikaların uygulanmasının en belirgin olanı sınai, maden ve enerji alanıdır.

1930’lu yıllarda Türkiye’nin toplam kurulu gücü 78 Mw’tır. Bunun 74.8 Mw’lık kısmı termik 3,2 Mw’lık kısmı ise hidroliktir

Devlet; 1936 yılında Ereğli havzasındaki Fransız mülkiyeti altında bulunan kömür madenlerini, 1940 yılında ise yöredeki diğer kömür madenlerini işleten özel şirketleri Etibank’a devrederek, taş kömüründe tek üretici güç olur.

1940 yılına gelindiğinde, Türkiye’nin toplam enerji kurulu gücü 217Mw’dır. Bunun 148Mw’lık kısmı katı yakıtlı (Taş köm.+ Linyit), 60Mw’lık kısmı sıvı yakıtlı (Fuel- Oil+Mot.) ve 7,8Mw’lık kısmı ise hidrolik santrallere dayanmaktadır.

Bu dönemde uluslararası kapitalist sistemde sermaye birikim modelindeki tikanıklar 1929’da doruk noktasına ulaşır.”1929 krizine neden olan etmenler arasında aşırı üretim,aşırı genişleyen kredi hacmi ve hızla yoğunlaşan spekülasyon bulunmaktadır.”[3]

Türkiye dünya ekonomisine hammadde ihraç eden, sınai tüketim malı ithal eden ülke konumundadır. İhraç edilen hammadde kaynaklarının büyük kısmı tarımsal ürünlerdir.

Türkiye Cumhuriyeti hükümetinin ödemeler dengesi üzerindeki yük, Osmanlı borç taksitlerinden dolayı 15 milyon TL civarındadır. Bu yaklaşık ihracat gelirlerinin %10'unu oluşturmaktadır. Büyük buhran nedeniyle tarımsal* ürünlerdeki fiyat düşüşü, ihracat gelirlerinin azalmasına, buna bağlı olarak dış borç ödenmesi yükünün artmasına neden olmuştur.**

Buhran koşullarında bütün malların fiyatlarında düşüş olmasına rağmen, tarımsal malların fiyatları, sınai malları fiyatlarına göre daha çok düşmüştür. Bunun nedeni bürokrasinin 1930'lu yıllarda izlediği iktisat politikalarını kentsel ve endüstriyel bir gelişmeye endekslemesidir. Büyük buhran sürecinde, tarımsal üreticilerden sermaye birikimi sağlanması için gerekli artışı üretmeleri beklenmiştir. [4] Kısaca bu yıllarda dünya ekonomisi büyük buhranın içinde sürüklenirken, Türkiye ekonomisinin dışa kapanarak ve devlet eliyle bir milli sanayileşme denemesi içine girmiş olduğu söylenebilir. [5]

1929 yılı ekonomik büyük bunalımının; ABD ve Avrupa'daki gibi sanayi ve kent toplumu üzerindeki yıkıcı ve yakıcı etkisi çok fazlasıyla görülmez.

İkinci dönem:

Bu dönemde; korumacı ekonomi politikaların terk edildiği iç pazarın tüketimine dayalı ithalatın serbestleştirildiği aşamalar gözlenir.

Dayanıklı tüketim malları sektörünün hızla gelişmesi dış girdileri ve dolayısıyla ithalat bağımlılığını pekiştirmiştir. Marshall planı çerçevesinde dış yardım kredi ve yabancı sermaye yatırımlarına açık olduğu bir dönem yaşanır. 1947 yılında IMF ve Dünya Bankasına 1952 yılında da NATO'ya üye olunur.

Döneme ilişkin; 1970'li yıllar sürecinde sanayi en büyük darbeyi petrol şokuyla yaşar ABD'nin daha sonraki yıllarda kendi ulusal kaynaklarıyla enerji gereksinimlerini karşılayabilmesinin gittikçe zorlaştığı bilinmektedir. Petrol üreticisi devletlerin ABD yönünde kazanılması ekonomik açıdan zorunludur. Aynı petrole gereksinim duyan AET ve Japonya'nın dünya pazarlarında ABD'ye karşı durabilmesinin

*Tarımsal ürünlerdeki en önemli fiyat düşüşü buğdayda olmuştur. Buğday fiyatı, 1929'dan 1932'ye %68 düşmüştür.

**1929 yılı ihracatının geliri bir önceki yıla göre, 18 milyon TL düşmüştür

önlenebilmesi için Ortadoğu petrollerinin de sudan ucuza satılması kesinlikle sona erdirilmelidir.

Ortadoğu petrollerinin özellikle ABD koruma alanına alınması; uzun vadede ekonomik alanda ABD yararına yeni güç kaymaları yaratabilecek gelişmelerin başlangıcı sayılabilir. 1961 yılında petrol üreticileri, Petrol Dış Satımcıları Ülkeler Örgütü'nü(OPEC) kurarlar. 1973 Ekim'inde ortak bir kararla Batı Avrupa,Japonya ve ABD'ye karşı petrol ambargosu ilan edilir. Tankerlerle yapılan petrol sevkıyatı durdurulur. Batı Avrupa ve Japonya kendilerini diledikleri anda hareketsiz konumda bırakacakları bir örgüt gerçeği ile karşı karşıyadır.

Petrol ambargosunu izleyen süreçte OPEC kararlarıyla petrol fiyatları iki yıl içinde tam dört kat artar. 1978 yılı sonunda petrolün varil fiyatı 13 \$ civarında iken, 1979'daki ikinci şokla 24 \$, Aralık 1980'de 32\$'a ulaşmıştır. Serbest piyasa fiyatı ise 40\$ düzeyindedir

Petrol fiyatındaki şok artışlar; ekonomik ve mali dengeler üzerinde yarattığı etkiler açısından 1981-1982 durgunluğunun da nedenlerinden biridir.

Türkiye'de birinci petrol şokuna dek petrol fiyatlarının çok düşük düzeyde seyretnesi ithal enerji kaynaklarına bağımlı bir sanayi yapının oluşturulmasına neden olmuştur. Aşağıdaki tablo(1) incelendiğinde

Tablo 1. Petrolün yıllara göre, santral –sanayi sektörü içindeki payı (Bin ton- %)

Yıllar	Sanayi	%	Santral	%	Toplam %	Top.Pet.Üret.	Top.Pet.Tüket.
1970	1848	24,4	656	8,6	33	3542	7579
1971	2064	23,4	974	11	33,4	3452	8819
1972	2342	22,9	1195	11,7	34,6	3388	10 215
1973	2579	21,5	1645	13,7	35,2	3511	11 995
1974	2579	21,3	1639	13,5	34,8	3309	12 132
1975	3163	23,4	1499	11,1	34,5	3095	13 503
1976	3317	22,1	1490	9,9	32	2595	14 992
1977	4168	24,2	1952	11,3	35,5	2713	17 230
1978	4102	24,1	1861	10,9	35	2736	17 010
1979	3650	24,7	1535	10,4	35,1	2831	14 796
1980	3862	25,2	1590	10,4	35,6	2330	15 309
1985	3779	21,9	1899	11	32,9	2110	17 270
1990	5321	23,4	1155	5,1	28,5	3717	22 700
1995	6217	22,3	1871	6,7	29	3516	22 918
2000	6185	19,9	2850	9,2	29,1	2749	31 072
2001	6054	20,4	2627	8,9	29,3	2551	29 661
2002*	6461	21,8	2454	8,3	30,1	2420	29 623

*DİE verilerine göre tahmini (6)

Tabloda ilginç olan 1973 birinci petrol şokundan sonra petrol üretimi düşerken, 1979 yılına kadar tüketimin artmasıdır. Buna karşılık çevrim santrallerindeki petrolün % payı düşerken sanayideki payı artmış 2000’li yıllara kadar aynı seyri izlemiştir.

Birinci petrol şokunda hükümetler, petrol fiyatlarındaki hızlı tırmanmayı piyasaya yansıtmamışlardır. Akaryakıt İstikrar Fonu tarafından sağlanan sübvansiyonla, akaryakıt fiyatları düşük tutulmuştur.

Aşağıda belirtilen Tablo (2)’deki veriler bize, 1973 yılı sonrasında Türkiye’de dış borç krizinin ortaya çıkmasının ve bunun sonucunda yaşanan derin ekonomik durgunluğu göstermektedir.

Tablo 2. Ekonomik göstergeler 1973-1980 (%)

	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980
Reel büyüme oranı	5.4	7.4	8	7.9	3.9	2.9	-0.4	-1.1
İthalat/GSMH	9.9	12.6	13.9	13.3	13.1	9	9.9	14.6
İhracat/GSMH	6.2	5.1	4.1	5.1	4	4.5	4.2	5.4
Dış ticaret açığı milyon(\$)	769.1	2254.4	3337.5	3168.4	4043.3	2310.9	2801.2	4999.2
Cari açık mil (\$)	-660	561	1648	2029	3140	1265	1413	3409
Enflasyon oranı	20.5	29.9	10.1	15.6	24.1	52.6	63.9	107.2
İhracat/İthalat (a)	63.1	40.6	29.6	38.2	30.2	49.7	44.6	36.8

a) İhracatın İthalatı karşılama oranı (7)

Dış ticaret açığının sıçrama yaptığı 1974 yılında en büyük etmen, petrol faturasının kabarması ve dış ticaret hadlerinin olumsuz gelişmesi belirleyici olmuştur.

Birinci petrol şoku sonucu; petrol fiyatlarındaki hızlı artışla beraber, 1974’de bir önceki yıla göre dış ticaret açığı %30 artmıştır. İhracatın ithalatı karşılama oranı %63.1 den %40.6’ya düşmüştür. 1978 senesinde %49,7 oranında artmış ikinci petrol şokundan sonra tekrar düşme trendine girmiştir.

Termik santrallerde sıvı yakıtların (Fueloil –Motorin) asıl olarak 1960 yılından sonra devreye girdiği görülmektedir. Tablo (4)’de belirtildiği gibi; 1960’da %8,3 seviyelerinde olan sıvı yakıtların elektrik üretimindeki girdisi, 1970 yılında %30,2’ye, 1975 yılında ise %34,5’e çıkmıştır. Bununla katı yakıtların (Linyit-Taş kömür) 1975 senesi içersinde enerji üretimindeki payını geçmiştir.

1970’li yıllarda aşama aşama devam eden petrol krizleri nedeniyle ülkemizin enerji politikalarında değişimler yaşanmaya başlamıştır. Öz kaynaklara dayalı enerji üretimi anlayışı büyük önem kazanmıştır.

1978 yılında yapılan; 2172 sayılı devletleştirme yasası ile Türkiye Kömür İşletmesi (T.K.İ) Kurumu havza madenciliğine geçmiştir. Havza madenciliği ile, parçalı olan ruhsat sahaları birleştirilmiş, kömür dağıtımı düzene sokulmuş, rezervlerin rasyonel bir şekilde işletilebilmesi sağlanmıştır. Kömür kalitesi bakımından sınıflandırma ile düşük kalorili kömürlerde termik santrallerin işletilmesi öngörülmüştür. Ayrıca yerel kaynakların kullanımının teşvik etmek amacıyla başta çimento, şeker fabrikaları, toprak sanayi olmak üzere, linyit kullanımı teşvik edilmiştir. Bu yaklaşım ile yatırımlara ağırlık verilmiş, yatırımların büyük bir kısmının dış kredi olarak karşılanması sağlanmıştır.*

Aşağıdaki Tablo3’de yıllar içindeki Türkiye’deki toplam satılabilir linyit üretimi ve onun içindeki özel ile kamuya ait olan üretimin seyri gösterilmektedir. Buna göre; 1980 yılında toplam 15 milyon ton civarında gerçekleşen linyit üretiminde, kamunun (TKİ) payı 2172 sayılı yasayla %90.4’e çıkmış, üretim ise 13 milyon ton olarak gerçekleşmiştir. 1990’lı yıllarda yeni yatırımlar sayesinde üretim 36 milyon tona çıkmıştır. 2000’li yıllara gelindiğinde ise toplam 65 milyon tonluk üretimde; kamunun (TKİ-EÜAŞ) üretimi 50 milyon ton olarak gerçekleşmiş toplam içindeki payı %77’ye düşmüştür. Bunun yanında özel sektörün üretimi artmıştır. Bunun nedeni ise, kamuya ait olan Sivas Kangal’ın taşeron olarak özel sektöre verilmesidir.

Tablo 3. Kamu ve Özel satılabilir Linyit üretimi (Mil.Ton) (8)

Yıllar	Kamu(TKİ-EÜAŞ)				Özel		Toplam Üretim
	TKİ Üretim	EÜAŞ Üretim	Toplam Üretim	Pay %	Üretim	Pay %	
1970	3.9	-	3.9	69.1	1.8	30.9	5.8
1975	6.2	-	6.2	67.7	2.9	32.3	9.2
1980	13.0	-	13.0	90.4	1.4	9.6	14.5
1985	30.5	-	30.5	84.9	5.4	15.1	35.9
1990	36.6	-	36.6	82.4	7.8	9	44.4
1995	31.5	12.9	44.4	84.2	8.3	15.8	52.8
2000	39.2	10.8	50	77	14.9	23	64.9
2001	33.7	12.3	46	71	18.3	29	64.3
2002	30.6	7.3	37.9	57.6	29	43	66.9
2003-8	15.1	5.1	20.2	-	-	-	-

*1975’de 5.39 \$/ton tüvenan olan yatırım 1980-85 sürecinde 11 \$’ı geçmiştir.

Üçüncü dönem:

24 Ocak 1980’de açılan istikrar paketi, zaman içinde süreklilik kazandırılan yeni önlemlerle desteklenmiş ve yapısal uyum süreci başlatılmıştır.

Türkiye’nin kısa vadede istikrar önlemleri alması ve uzun vadede ekonomiyi dışa açarak ithal-ikameci süreci bir kenara bırakması gerektiği uluslararası çevreler tarafından açık olarak vurgulanmıştır.

Bu dönemde sermaye çevreleri finans alanında birikim elde edebilecek araçlar yaratmışlardır. Bununla bağlantılı olarak teşvik kredileri, dövizle yatırım, faiz rant gelirleri v.b. sonunda üretim yatırımlarından uzaklaşan hizmet sektörüne ağırlık veren bir sermaye grubu ortaya çıktığını gözlemek mümkündür.

Bu dönemde elektrik enerjisi üretiminde var olan hammadde kaynaklarının yanında yepyeni bir hammadde kaynağı olarak “doğalgaz” 1985 yılında devreye girmiştir. Aşağıdaki Tablo (4) incelendiğinde;

Türkiye brüt elektrik enerjisi üretiminde 1985 yılında doğalgazın %0.2 olan payı 1995’de %19.2’ye daha sonra ise hızlı bir şekilde yükselişle 2002 yılında 51 666 Milyon Kwh üretim ile payı %40.6’ya ulaşmıştır. Üretim sürecindeki doğalgazın seyri böyle iken; kurulu güç açısından incelendiğinde ise, öz kaynaklar için durumun daha vahim olduğu görülmektedir. Türkiye’nin 2002 yılında toplam kurulu gücü 33 500 Mw’dır. Bu güç içerisinde bu gün doğalgazın payı %26.33’dır. Buna karşılık yerli hammadde kaynaklarının (Linyit-Taş kömür) 1986 senesinde kurulu güç içindeki %37.6 olan payı giderek düşmüş, 2002 yılında ise %22.9 ile doğalgazın payının da altına inmiştir.

Kullanım kolaylığı, stoklama sorununun olmayışı, diğer santrallerle karşılaştırıldığında; ilk yatırımları açısından 680 \$/kw gibi düşük bir maliyetle kurulabilmesi nedenleriyle süreç içinde doğalgaza olan talep artmıştır. 1987 yılında 517 milyon m³olan tüketim 14 yıl içinde 2002 yılında 17 622 milyon m³ ulaşmıştır. Önümüzdeki yıllarda, doğalgazın elektrik enerjisi üretiminde ve sanayide daha yaygın bir biçimde kullanımından ötürü doğalgaz talebinin, daha hızlı bir şekilde artması beklenmektedir. ”Doğalgaz tüketiminin 2002 yılına göre, 2005 yılında1, 83 kat 2010 yılında ise 3,12 kat 2020 yılında 4,67 kat artışının planlamasındaki en büyük etmen elektrik enerjisi üretiminin yaygın biçimde doğalgaza dayandırılmasıdır”(10)

Tablo 4. 1940' den bu yana Türkiye Brüt Elektrik Enerjisi üretiminin 5'er yıllık dilimlerde birincil enerji kaynaklarına göre % dağılımı.

Yıllar	Katı Yakıt			Sıvı Yakıt			Doğal- gaz	Toplam Termik	Hidrolik
	Taş Kömürü	Linyit	Toplam	Fuel-Oil	Motorin	Toplam			
1940	80	5.7	85.7			6	-	96.5	3.5
1945	78.2	10.3	88.5			4.4	-	95.5	4.5
1950	68.5	17.4	85.9			7.6	-	96.2	3.8
1955	60.5	21.4	81.8			10	-	94.4	5.6
1960	35.8	18.9	54.7	1.4	6.9	8.3	-	64.4	35.6
1965	25.3	19.5	44.8	2	7.2	9.2	-	56	44
1970	16	16	32.8	27.1	3.1	30.2	-	64.8	35.2
1975	9.1	17.2	26.3	30.1	4.4	34.5	-	62.2	37.9
1980	3.9	21.7	25.6	22.4	2.6	25.1	-	51.2	48.9
1985	2.1	41.8	43.9	20.5	0.2	20.7	0.2	64.8	35.2
1990	1.1	34	35.1	6.8	0	6.8	18.3	65.4	34.5
1995	2.6	29.9	32.5	6.4	0.3	6.7	19.2	58.7	41.2
2000	3.1	27.5	30.6	6	0.8	7.5	37	75.2	27.7
2001	3.3	28	31.3	7.2	0.7	8.4	40.4	80.3	19.6
2002*	3.2	21.7	24.8	7.3	0.2	8.3	40.6	73.9	26

*DİE verilerine göre tahmini (9)

Buna rağmen enerji hammadde kaynaklarından biri olan linyitin üretimi giderek düşürülmektedir. 2002-2003 yıllarının ilk 6 aylık dönemleri karşılaştırıldığında 2002 yılında 14 688 (Milyon Kwh) linyit kullanılarak elde edilen enerji üretimi; 2003 yılında 10 534 Milyon Kwh düşmüştür. 2002 yılında enerji kaynakları içindeki linyit kömürünün %23,4 olan payı, 2003 yılında azalarak %15,6'lık pay'a inmiştir.

2002 yılında TKİ 30 milyon ton satılabilir üretiminin 25 milyon ton'luk kısmı termik santrallere verilmiştir. Ancak içinde bulunduğumuz 2003 yılında EÜAŞ'ın kömür talebi düşmektedir. EÜAŞ'a bağlı termik santrallerin kömür alım talepleri sürekli değişmektedir. Çeşitli yazışmalarda bu talep 13-20 mil ton arasındadır. En son olarak bu talep 21 milyon ton'a bağlanmıştır. TKİ 2003 yılında santrallere verdiği kömür miktarı ilk 10 ay için 18 milyon tondur. 2001 yılında bu süre içinde 24 milyon ton, 2002'de ise 22 milyon tondur. Her geçen yıl EÜAŞ, TKİ'den kömür alım talebini azaltmaktadır. TKİ santrallere verdiği kömürün yanında (teshin +sanayi+serbest) 5.5 mil. ton piyasaya kömür satmaktadır. Ve bu satışın büyük miktardaki kısmı Ege Linyitleri İşletmesi (ELİ) ve Garp Linyitleri İşletmesi

(GLİ)’nden karşılanmaktadır. ELİ, 2002 yılında piyasaya 2 077 bin ton, GLİ ise 2130 bin ton kömür satmıştır.

ELİ ve GLİ’de ısınma ve sanayi sektörüne pazarlanabilecek yüksek kalorili parça ve toz kömür miktarı 5 milyon ton’dur. Ancak bu miktar üretime ulaşabilmek için beraberinde

3 500 000 ton termik santrallik kömür üretim zorunluluğu vardır. Termik santrallerin kömür talebini düşürmesi halinde ısınma ve sanayi nitelikli kömür üretim miktarları da buna bağlı olarak düşecektir.

2001 yılından itibaren termik santrallerin daha az ve düzensiz kömür talebi, 10-15 yıldır parça-sanayi nitelikli toz kömürlerin pazarlanmasında ithal kömürle rekabet edilmesi zorunluluğu TKİ’nin yıllık iş programında aksaklıklara neden olmakta hazırlanan programa uyulamamaktadır.

1980’li yıllarda Neo-Liberal politikalar doğrultusunda elektrik enerjisi sektöründe özelleştirme uygulamalarına başlanmış, 1984 yılında 3096 sayılı yasa ile TEK dışındaki kuruluşların elektrik üretimi, iletimi ve dağıtımının önündeki engeller kalkmıştır.

1993 yılında 513 sayılı KHK ile TEK, TEAŞ ve TEDAŞ olarak ikiye bölünmüştür. TEDAŞ’ın satışına yönelik dağıtım şirketlerine ayrılması merkezi yapı bir kez daha yıpratılmıştır. 1994 yılında 3996 sayılı yasa çıkarılmış bu yasa ile bazı hizmetlerin yap-işlet-devret (YİD) modeli ile yapılması hedeflenmiştir. 1996 yılında ise 8269 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile YİD modelinin ”devret” kısmı atılarak Yİ modeline dönüştürülmüştür. Daha sonra Anayasa’nın 47-125 ve 155 maddeleri değiştirilerek yasa ile iç hukuk sistemi yerine uluslararası ”Tahkim” in önü açılmıştır

2001 yılında TEAŞ’ın, Dünya Bankası’nın verdiği kredi ön şartı olarak TEİAŞ, EÜAŞ, TETAŞ şeklinde 3’e ayrıldığı bilinmektedir. Diğer taraftan İşletme Hakkı Devri (İHD) ile gündeme getirilen model ile sektör tamamen ticarileşmeye ve uluslararası sermayenin denetimine sokulmuştur. Son olarak da 4628 sayılı ”Elektrik Piyasası Yasası” ve ardından kurulan Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu (EPDK) ile sektörde kamu hizmeti anlayışı terk edilmeye başlanmıştır.

Aşağıdaki tablo:5 incelendiğinde;

Tablo5.Elektrik üretiminin; Kamu –Özel sektör içindeki payları

YILLAR	Kamu sektörü üretimi- Milyar kwh	Toplam üretim içersindeki kamu % si	Özel sektör üretimi -Milyar kwh	Toplam üretim içersindeki özel sek.% si	Toplam üretim Milyar kwh
2001	86,2	70,2	36,5	29,8	122,7
2002	76	58,9	53	41,1	129

(11)

2001 yılına göre 2002 yılında kamunun elektrik üretiminde payı azalmış buna karşılık özel sektörün payı artmıştır.

Bu duruma gelinmesindeki ana neden liberal ekonomi politikalar doğrultusunda özelleştirme uygulamaları ve bunu hukuka bağlayan %100 alım garantili Yap İşlet (Yİ), İşletme Hakkı Devri (İHD) gibi çeşitli adlarla özel sektör üretim şirketleriyle yapılan enerji satış antlaşmalarıdır. Bu antlaşmalar gereği devlet bu enerjiyi almasa bile parasını ödemek zorundadır. Çünkü şirketlerin uluslar arası sigortası anayasadaki “Tahkim” kanunudur.

Büyüme hızının %5 ve buna bağlı olarak enerji ihtiyacı artışının %7,5 öngörüsünden kalkılarak; 2003 yılında işletmeye girmesi planlanan üretim birimleri;

EÜAŞ Termik	160Mw-Linyit –(Çan-1)
EÜAŞ Hid.Top.	85Mw-H.E.S”
Mobil	200Mw-FUELOİL
Y.İ.	1980Mw-D.G-İthal Kömür-(Ankara DGÇM-İsk.Ter.)
Otoprodüktör	136Mw-(D.G-FUEL OİL-LPG)
Otoprodüktör	13Mw-Hid.

olmak üzere toplam 2 574Mw gücündedir. Türkiye’nin 2002 yıl sonu itibariyle kurulu gücü 33 500Mw olduğu bilinmektedir. 2003 yılında ilave olacaklarla birlikte toplam gücün yaklaşık 36 100Mw’a, 2005 yılı sonuna kadar ilave olacaklarla birlikte;

EÜAŞ Termik	1600Mw-Linyit-Çan-2,Elbistan-1,2,3,4
Otoprodüktörler	340Mw
H.E.S. sant.	915Mw

39 000Mw toplam güce ulaşması beklenmektedir

Bütün bu projeksiyonlarda göz ardı edilen bir durum ise uluslararası ve bunun ülkeye yansımaları olan ekonomik krizlerdir. 2000 kasım ve 2001 şubat ayında bazı iktisatçıların belirttiği üzere Cumhuriyet tarihinin en ağır krizi yaşanmıştır. Aşağıdaki tablo(6) ve tablo (7) incelendiğinde;

Tablo 6. Temel Makro Ekonomik göstergeler

	2000	2001
Reel büyüme oranı	6,1	-9,4
GSMH milyar \$	202	148
Kişi başı gelir \$	2 986	2184
Dış borç/GSMH \$	56,7	76,2
İç borç/GSMH \$	28,9	68,1
Vergi gelirleri - katrilyon	26,5	39,7
Faiz harcamaları-katrilyon	20,4	41

(12)

Ekonomi,2000 yılında %6,1 artarken 2001 yılında ekonomi tarihinde ilk kez %9,4 oranında küçülmüştür. Türkiye uluslararası alanda en fazla küçülen 10 ülke arasındadır. [13] Kişi başına düşen milli gelir düşmüş, faiz harcamaları vergi gelirlerini geçmiştir. Tablo 7 ye bakıldığında ise;

Tablo 7.3'er aylık dönemler halinde; sektörlerin büyüme hızları (2000 -2001)

	2000					2001					2002
Sektörler	I	II	III	IV	Top. Ort..	I	II	III	IV	Top. Ort.	I
Sanayi	2,9	5,2	10,1	5,5	6	0,8	-10,1	-8,9	-10,7	-7,5	3
Maden	0,3	-1,1	-4	1,2	-1,1	-2,6	-7,4	-11,2	-15,9	-9,6	-0,8
İmalat	2,6	5,3	11,3	6,1	6,4	1,7	-11	-9,7	-12	-8,1	2,6
Enerji	6	8	9,2	3,3	6,5	-3,2	-4	-1,9	0,4	-2,1	6,8
GSYİH	5,6	6,9	7,8	8,6	7,4	-0,8	-9,6	-7,4	-10,4	-7,4	2,3
GSMH	4,2	5,4	7,2	7,8	6,3	-3,1	-12,1	-9	-12,3	-9,4	0,7

(14)

Sanayi sektöründe ve imalat, madencilik, enerji gibi alt sektörlerde üretim düşüşleri gözükmektedir.

2000 yılında GSMH'da ortalama 6,1 oranında artış gözlenirken, 2001 yılında ise -9,4 oranında düşüş yaşanmıştır.

Bu krizle birlikte Toplam sanayi içindeki enerji tüketimi de düşmüştür. Aşağıdaki tablo 8 'de bu durum gözlemlenmektedir.

Tablo 8. Elektrik Enerjisi Tüketiminin Sektörel Dağılımı ve %si

YILLAR	sanayi	%	Konut ve hizmetler	%	Tarım	%	Ulaştırma	%	Toplam Gwh
1999	46 480	51	41 433	45.4	2624	2.9	664	0.7	91 201
2000	48 842	49.7	45 664	46.5	3070	3.1	720	0.7	98 296
2001	46 989	48.4	46 058	47.4	3203	3.3	820	0.8	97 070
2002*	49 595	48.2	48 933	47.6	3442	3.3	830	0.8	102 800

*DİE verilerine göre tahmini (15)

Enerji tüketimindeki düşüş; bununla ilintili olarak enerjinin depolanamaması nedeniyle var olan elektrik üretiminin de düşmesine neden olmaktadır. Enerji üretiminde indirimde gidilecek alan ise yapılan sözleşmeler gereği kamunun elindeki santrallerden olmaktadır.

Bu gün kwh başına paçal fiyat (hidrolik-termik) ortalama 6 cent olduğu bilinmektedir

Aşağıdaki çizelge incelendiğinde;

Çizelge1. 1 Kwh (Kilovatsaat) Elektriğin Satış Fiyatları

EÜAŞ – Hidrolik 0.4 Cent/kwh
EÜAŞ–Termik(kömür, petrol,gaz) 3 Cent/kwh
Özel – Hidrolik 6 Cent/kwh
Özel – Termik 8 Cent/kwh
Özel – Rüzgar 12 Cent/kwh
İmtiyazlı Şirketler – hidrolik 8 Cent/kwh
Yap-İşlet-Devret – Hidrolik 16 Cent/kwh
Yap-İşlet-Devret – Termik 10 Cent/kwh
Yap-İşlet-Devret – Rüzgar 12 Cent/kwh
Mobil – Termik 7.5 Cent/kwh
Bağlı ortaklıklar – Termik 6.5 Cent/kwh
İşletme Hakkı Devri – Hidrolik 8.0 Cent/kwh
İşletme Hakkı Devri – termik 10 Cent/kwh
Yap – İşlet Doğalgaz 5.4 Cent/kwh

(16)

Enerji arzında gidilecek olan bir indirimde, kamuya ait santrallerin kapasitesinin düşürüleceğinden kwh maliyetinin yukarılara tırmanması kaçınılmazdır.

Krizden hemen sonra; Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB)'nin açıklaması önemlidir.

“Ülkemizde elektrik fiyatları 2001 yılında hızlı bir yükseliş trendine girmiştir ve 1 Ocak-31 Aralık 2001 tarihleri arasında toplam %118 oranında artış gerçekleşmiştir. Aynı dönem içersinde Tefe %88,6 ve Tüfe ise %68,5 olmuştur. Sanayi sektörü içinde Tefe ile elektrik fiyat artışı arasında %29,4 oranında ek maliyet yükü doğmuştur. Dolayısıyla rekabet gücünde azalma meydana gelmiştir.” [17] denilmektedir.

DİE'nin verilerine göre; Sanayi+Otoprodüktörlerin, 2000 yılının son çeyreğindeki enerji maliyeti 380 978 402 milyon TL, 2001 yılının son çeyreğindeki enerji maliyetleri ise 746 842 603milyon TL'dır. Bu karşılaştırmada enerji fiyatları söyledikleri gibi %118 olmasa bile %90'lara tekabül eden bir maliyetin ortaya çıktığı görülmektedir.

21 Yüzyılda; pahalı enerji, ülkelerin üzerinde giderek bir tehdit oluşturmaktadır. Bütün ekonomiler son kertede hızla büyüme istegindedirler. Büyümenin ön koşulu insan, sermaye ve teknoloji ise bir başka koşulu da enerjidir. Pahalı enerji ise, sanayinin çıktısı sonucunda elde edilen metaların nihai değerini değiştirmektedir. “Pahalı enerji aynı zamanda tüm çıktıların maliyet yapısını da değiştirmektedir. Bu bir ülke için alt katma değer ve artık değer oranlarındaki en radikal sarsıntılardan biridir” [18]

2. SONUÇ

1970'li yıllarda uluslararası arenada yaşanan petrol şokundan dolayı, enerji maliyetlerinin yükselmesinin önüne geçilmesi, öz kaynaklara dayalı bir enerji politikasına önem verilerek mümkün olmuştur. Ancak bu süreçte bunu engelleyebilecek olan sözleşmeler silsilesi yoktu. Bu gün ise dışa bağımlı ekonomi politikalar nedeniyle yapılan sözleşmelerden geriye dönüş mümkün görünmemektedir.

Enerji ile ilgili uluslararası sözleşmeler ileriki yıllarda karşılaşılabileceğimiz olası ekonomik krizlerin daha derinlere öteleyen bir etmen olacaktır. Siyasi iktidar bir yol ayrımına gelmiştir. Ulusal kaynakların toplum yararına geniş ölçekte kullanılmasını amaçlayan radikal bir stratejinin oluşturulması ivedilik taşımaktadır. Ya da mevcut

durum korunarak bu geminin karaya oturtulması hepimizin gözü önünde gerçekleşecektir. Yakın süreçte Kaliforniya’da yaşanmış olan enerji krizi bize bu konuda neler ile karşılaşacağımıza dair örnek teşkil etmelidir.

21’inci yüzyılda oluşumun uluslararası yasaları, sahnenin gizli yöneticileri gibidir. Yaşamımızda hayatın her alanının en büyük girdisi olan enerji başka güçlerin belirleyiciliğine bırakılmayacak kadar önemlidir.

KAYNAKLAR

- 1- M. Çuhaoğlu; "Bir kriz modeli için ip uçları" S.Politika dergisi sayı 25 haziran 2000 sayı 12.
- 2- S. Sönmez; "Dünya Ekonomisinde Dönüşüm" İmge yayınevi say.75.
- 3- a.g.e.....say. 81.
- 4- Toplum ve Bilim sayı 96, Nadir Özbek; Büyük buhran ve buğday alım politikaları 1932-1937 Sayf. 236.
- 5- Korkut Boratay; Türkiye İktisat Tarihi İmge Yay. Sayf.59
- 6- Dünya Enerji Konseyi Türk Milli Komitesi "2002 Enerji istatistikleri" DİE.... Say. 228-229 sadeleştirme yapılarak düzenlenmiştir.
- 7- S. Sönmez "Dünya Ekonomisinde Dönüşüm" İmge yayınevi say..463 sadeleştirilerek verilmiştir.
- 8- TKİ- raporları ve DİE verilerinden çıkartılmıştır.
- 9- Dünya Enerji Konseyi Türk Mili Komitesi 1996-1998-2002 DİE istatistiklerinden çıkartılmıştır.
- 10- O.Türkyılmaz "Dünya Enerji Konseyi Türk Milli Komitesi" Türkiye 9. Enerji kongresi "Türkiye'nin doğalgaz temin ve tüketim politikalarının değerlendirilmesi" say 319.
- 11- TMMOB-EMO Yönetim kurulu raporu "Elektrik enerjisi sisteminde yaşanan sorunlar ve çözüm önerileri" say. 4 deki bilgilerden yararlanılarak düzenlenmiştir.
- 12- Türkiye Ekonomisinde krizlerin reel sektöre etkileri"Şükrü Kızılot- Mustafa Durmuş; Ekonomik kriz ve kamu maliyesi" Sayf. 119- Sayf 124 deki verilerden yararlanılmıştır.
- 13- a.g.e sayf.125.
- 14- M. Nejat Coşkun "Türkiye Ekonomisinde krizlerin reel sektöre etkileri" Kriz ve İMF Politikaları. Alkım yay say 228 deki DİE verilerinden hazırlanan tablo sadeleştirilmiştir.
- 15- Dünya Enerji Konseyi Türk Milli Komitesi-2002 yılı Enerji istatistikleri – DİE verileri say. 221.222 birleştirilerek oluşturulmuştur.
- 16- Garanti yatırımı 12 Eylül 2002 tarihli "Turkish Electricity Sector" raporunda yayınlanan üretilen 1kwh elektriğin satış fiyatlarına ilişkin tablo.
- 17- TOBB sitesi-www.Tobb.org.tr.
- 18- A. Gevgilli; "Enerjinin sırları ve bilim" Milliyet gaz. 2.20 1979.